

СОКОЛОВА Я. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач відділу підготовки
прокурорів з нагляду за додержанням
законів органами, які проводять
оперативно-розшукову діяльність,
дідання та досудове слідство
(Національна академія
прокуратури України)

УДК 343.98

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ВІДНЕСЕНИХ ДО ТЕРОРІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті представлено загальну характеристику особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики злочинів, віднесених до терористичної діяльності. З'ясовано, що стосовно діяльності терористичних організацій поняття «особа злочинця» може виступати в кількох значеннях. Розглянуто структуру терористичної групи.

Ключові слова: особа злочинця, криміналістична характеристика, терористична діяльність.

В статті представлена обшая характеристика личности преступника как элемента криминалистической характеристики преступлений, отнесенных к терористической деятельности. Выяснено, что в отношении деятельности терористических организаций понятие «личность преступника» может выступать в нескольких значениях. Рассмотрена структура терористической группы.

Ключевые слова: личность преступника, криминалистическая характеристика, терористическая деятельность.

The article presents general characteristics of the individual offender as an element of criminalistic characteristics of crimes related to terrorist activities. Clarified that in respect of the activities of terrorist organizations the concept of «offender» may have several meanings. The structure of a terrorist group.

Key words: personality of a criminal, criminalistic characteristic, terrorist activities.

Вступ. Терористична діяльність у різних формах є однією з найнебезпечніших форм злочинної діяльності, яка, як правило, має організовані форми. Сучасна терористична діяльність істотно відрізняється від проявів терористичної активності у минулому за завданнями, тактикою та засобами боротьби. Суттєво змінюються й особистісні характеристики злочинців, які необхідно враховувати при розробленні нових методик розслідування злочинів.

Дослідженню питань методики розслідування злочинів терористичної спрямованості присвятили свої наукові праці В.В. Литвин, М.А. Погорецький, В.В. Поліщук, Д.Б. Сергєєва, А.В. Старушкевич та інші вчені. Враховуючи те, що стосовно діяльності терористичних організацій поняття «особа злочинця» може виступати у кількох значеннях (група, організація, виконавець), актуальним є дослідження поняття «особа злочинця» стосовно діяльності терористичних організацій.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні загальної характеристики особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики злочинів, віднесених до терористичної діяльності, та її особливостей з урахуванням мотивації вчинення зазначених злочинів.

Результати дослідження. Розглядаючи криміналістичну характеристику злочинів, віднесених до терористичної діяльності, виокремлюють такі її елементи: 1) особа злочинця; 2) спосіб злочину; 3) місце, час та обстановка вчинення злочину; 4) сліди злочину (у широкому значенні) [1, с. 22].

Особа злочинця – це носій інформації про його властивості, навички та звички, які, відображуючись зовні, утворюють джерела криміналістично значущої інформації у вигляді різних матеріальних та ідеальних слідів [2, с. 57]. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики досліджується у двох аспектах: індивідуалізації та типізації. Інформація про типову особу злочинця має суттєве криміналістичне значення, оскільки дає можливість виявити коло осіб, серед яких перебуває підозрюваний, висунути версії про можливих співучасників, застосовані злочинцями знаряддя посягання, визначити заходи з перевірки цих версій тощо. Характер залишених на місці події слідів може вказувати на суб'єктивні властивості, якості, навички і звички злочинця (жорстокість, садизм, велику фізичну силу, наявність знань і практичних навичок у певній галузі людської діяльності) [3, с. 11–12].

У науковій літературі виділяють кілька підходів до визначення структури особистості злочинця, на основі яких можливо виділити групи елементів структури особистості злочинців, які вчинили злочини, віднесені до терористичної діяльності. Переважно тероризм є злочином, який більш властивий для чоловіків, але розвиток технічних засобів та озброєння сприяв тому, що акти тероризму все частіше стали вчинювати й жінки, оскільки нові бойові технології дають їм змогу обмежитися їхніми фізіологічними можливостями. У жінок-терористок простежується найбільш тісний зв'язок і залежність від навколишнього середовища, особливо від найближчого оточення; жінки частіше залучалися до терористичної діяльності родичами та знайомими чоловіками і вчиняли злочини у співучасті з чоловіками, проявляючи до них довіру. Практика свідчить, що жінки-терористки проходять спеціально жорстку обробку, багатьох із них родичі насильно забирають із дому в пункти підготовки терористів [5].

Стосовно діяльності терористичних організацій поняття «особа злочинця» може виступати у кількох значеннях, таких як група, організація, виконавець. Особа злочинця (злочинної організації або групи) і особа виконавця мають різні характеристики. Злочинна організація або група має досить складну структуру, яка передбачає ієрархію в системі як організації, так і підпорядкованості. Терористичні акти плануються, ролі окремих осіб розподіляються, виконавці, що обираються (призначаються), нерідко мають дублерів. У криміналістичній літературі виділяють кілька рівнів терористичних організацій. Перший рівень – стійкі терористичні групи, які мають ієрархічну структуру, розміщуються у місцях міжнародних конфліктів, отримують політичну підтримку, мають матеріально-фінансову базу. Другий рівень – злочинні терористичні формування, які вчиняють кримінальний тероризм, мають свою організовану структуру, стійкі організовані групи, корумповані зв'язки із посадовими особами, займаються наркобізнесом, торгівлею зброєю. Третій рівень – міжнародний тероризм кримінальної і політичної спрямованості. Міжнародний тероризм може об'єднувати низку терористичних груп у різних регіонах світу. Суворотаємність діяльності злочинної організації ускладнює виявлення співучасників і керівників, оскільки її структура припускає відокремленість як в організації, так і у виконуваних функціях. Особа виконавця обирається відповідно до її соціальної і політичної спрямованості, релігійного фанатизму. Терорист – це фігура багатогранна, його діяльність залежить від тієї організаційної ніші, яку він займає у загальній структурі терористичної організації. Це може бути організатор, бойовик тощо [6].

У науковій літературі здійснювалися спроби проведення типології особистості терористів, як лідерів терористичних формувань, так і рядових учасників (виконавців). Серед лідерів терористичних формувань можна виділити такі категорії:

1) особи, для яких терористична діяльність є засобом досягнення політичної влади, отримання контролю над тією чи іншою територією або засобом утримання такої влади;

2) особи, для яких терористична діяльність є засобом забезпечення панівного становища над певною групою населення – особами, які безпосередньо є членами терористичного формування;

3) особи, для яких терористична діяльність є засобом реалізації націоналістичних поглядів, релігійної ідеології у вкрай загостреній формі (свого роду релігійний екстремізм і фанатизм);

4) особи, для яких терористична діяльність є засобом розширення можливості отримання матеріального прибутку, отримання надприбутків шляхом дестабілізації обстановки в регіоні у результаті залякування населення, органів місцевого самоврядування, уряду масовими терористичними акціями (зокрема, пряме фінансування терористичних формувань);

5) особи, для яких терористична діяльність є засобом безпосереднього отримання матеріального прибутку, плати за планування, організацію терористичних акцій, керівництво терористичними формуваннями, навчання членів таких формувань, що особливо характерно для іноземних громадян, які є, по суті, найманцями;

6) особи, для яких терористична діяльність є засобом досягнення певного статусу шляхом виконання вказівок зарубіжних організацій, що здійснюють терористичну діяльність або фінансують її в своїх політичних і економічних інтересах [5].

Розглядаючи питання класифікації терористичних груп (організацій), слід відзначити їх велику кількість. У науковій літературі була висловлена пропозиція класифікувати всі терористичні організації на дві великі групи, враховуючи їх соціально-політичну спрямованість:

1) представники першої (так звані «ліві») прагнуть докорінно перетворити соціальний лад, аж до знищення суспільства. «Ліві» використовують для реалізації такої мети революційну ідею. Найбільш характерними представниками «лівого» спрямування тероризму є «Червоні бригади» (Італія), RAF (Німеччина) та ін.; 2) різні організації та угруповання фашистського толку (так звані «праві»). Вони переслідують прагматичніші політичні цілі, наприклад воз'єднання Північної Ірландії, що знаходиться під контролем Великобританії, з Ірландією.

Грунтуючись на аналізі криміналістичної літератури, групи осіб, які здійснюють терористичну злочинну діяльність, можна класифікувати на просту групу осіб, що відповідає кримінально-правовій класифікації та положеннями п. 1 і 2 ст. 28 КК України, та організовану групу, що відповідає кримінально-правовій класифікації та положенням п. 3 ст. 28 КК України, а також злочинну організацію, що відповідає кримінально-правовій класифікації та положенням п. 4 ст. 28 КК України [4].

У криміналістичній літературі злочинна група визначається як мала неформальна група людей, що певним чином організована і виступає як єдиний особливий суб'єкт діяльності [7]. Існують різні класифікації злочинних груп, так, М.І. Єнікеєв виділяє примітивні, середньоорганізовані та високоорганізовані злочинні групи [8, с. 163]. За ступенем організованості виділяють ситуативну злочинну групу, організовану злочинну групу і злочинну організацію. У свою чергу, ситуативні злочинні групи за ступенем узгодженості (домовленості) розподіляються на групи без попередньої змови і групи за попередньою змовою [9, с. 139–140]. Причинами об'єднання кількох осіб у злочинну групу є: 1) неможливість вчинити злочин самому чи складність його одноосібної реалізації; 2) особисті неформальні зв'язки і стосунки учасників у минулому за наявності антисуспільної спрямованості одного чи кількох з них; 3) спільність інтересів та соціальних установок учасників групи; 4) цілеспрямований вплив осіб, які мають антисуспільну спрямованість та/чи злочинний досвід [10, с. 91]. Ознаками психологічного механізму функціонування організованих злочинних груп є: 1) ієрархічна побудова організованих угруповань; 2) певна стійкість і тривалість існування; 3) спеціалізація у спрямованості злочинного формування; 4) сувора внутрішньогрупова дисципліна; 5) існування злочинних норм і правил поведінки; 6) наявність лідера (кількох лідерів) із владними повноваженнями; 7) розподіл функціональних обов'язків серед членів групи; 8) корислива спрямованість (кримінальний бізнес) злочинної діяльності;

9) наявність системи захисту від викриття; 10) створення єдиної каси – «общака»; 11) існування власної системи «заохочення» і «покарання»; 12) існування системи втягування до злочинної групи; 13) підтримання стосунків та вирішення проблем між організованими злочинними угрупованнями у різних регіонах країни та за її межами тощо [11, с. 8–9].

Організована група і злочинна організація, з одного боку, можуть у своїй діяльності бути спрямовані безпосередньо на вчинення терористичних актів для порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення або впливу на прийняття рішень, здійснення або нездійснення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування; з іншого – можуть мати і загальнокримінальну спрямованість. Крім того, ці групи можна класифікувати за характером дій: вчиняють одноразові операції (терористичний акт); ведуть регулярну, систематичну терористичну діяльність залежно від цілей – політичні, релігійні, націоналістичні, національно-сепаратистські; територіальної належності – регіональні, міжрегіональні, міжнародні.

Розглядаючи структуру терористичної групи, виходячи з наведеної класифікації, відзначимо, що прості групи осіб і організована група можуть бути представлені як дворівнева система у формі: лідер – рядові учасники групи. Ця система передбачає участь лідера не тільки в підготовці терористичних актів, вирішенні питань фінансування групи і здійснюваних нею злочинів (операцій), але і в деяких випадках безпосередню участь у здійсненні таких терористичних дій [4].

Керівна ланка терористичної групи складається з лідерів. Організаційна функція лідера проявляється в тому, що він створює, організовує та керує злочинною діяльністю всієї групи, підготовкою і вчиненням злочинів та організовує групу. Використовуючи свій авторитет і вплив на членів злочинної групи, лідер прагне замаскувати свою роль у групі, диктує вигідну для нього лінію поведінки під час досудового слідства, вживає усіх заходів для приховування від слідства всієї картини злочинної діяльності групи [7, с. 31–32, 34–35].

Саме цьому особливий інтерес при розгляді такого елемента, як особистість злочинця в системі формування криміналістичної характеристики представляє вивчення особистості організатора терористичної групи і лідера такої групи (формування). У деяких випадках ці поняття не є синонімами і мають істотне криміналістичне значення для характеристики такої терористичної групи, а також суттєво впливають на особливості проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій [4].

Тому на початковому етапі розслідування слідчий має передусім виявити лідера злочинної групи. Залежно від типу лідера злочинної групи можуть бути обрані відповідні тактичні прийоми розслідування, спрямовані на роз'єднання членів групи і отримання від них правдивих свідчень [7, с. 31–32, 34–35].

Об'єднання злочинців у стійку терористичну організацію проходить кілька етапів свого становлення і розвитку, а саме:

1) процес формування самої терористичної групи, що включає підбір її учасників, розподіл ролей, вирішення питань, пов'язаних із фінансуванням, озброєнням, забезпеченням засобами зв'язку та ін.;

2) становлення і розвиток терористичної групи характеризуються, насамперед, плануванням та організацією терористичних актів, безпосереднім вчиненням таких актів, налагодженням і підтримкою зв'язку з іншими терористичними групами (що діють не тільки у цьому регіоні, але і в міжнародному масштабі в цілому), розширенням групи і залученням у злочинну діяльність все нових учасників, заявою в широкому сенсі цього слова про себе як про реальну силу і загрозу чинній владі у регіоні.

У системі підготовки і здійснення терористичних актів у криміналістичній літературі виокремлюють, крім організатора і лідера самої терористичної групи, ще й організатора конкретного терористичного акту або серії актів. Ця особистість характеризується такими рисами:

– у більшості випадків ця особа не є організатором і лідером терористичної групи, а їй доручено (або особа сама виявила бажання) організувати підготовку і вчинити відповідні теракти;

- особа має необхідний теоретичний і практичний досвід учинення терористичних актів, неодноразово успішно приймала в них участь як виконавець або організатор;
- може самостійно обирати об'єкт, спосіб, місце, час вчинення злочину (за винятком випадків, заздалегідь визначених із керівництвом групи або фінансовим замовником);
- повинна мати всі необхідні засоби фінансування, озброєння, зв'язку та інші необхідні елементи для вчинення терористичного акту, а також перебувати в зумовлений час у необхідному місці для координації дій зі здійснення теракту.

Розглянута класифікація має виключно криміналістичну спрямованість і переслідує, насамперед, мету оптимізації розслідування зазначеного виду злочинів шляхом висунування версій не тільки щодо виконавця злочину, але й щодо організатора теракту, тобто особи, яка: а) організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням; б) створила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею; в) забезпечувала фінансування або організувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації [4].

Також серед осіб, що вчиняють злочини, віднесені до терористичної діяльності, виокремлюють:

- представників етнічних меншин (баски, корсиканці, північні ірландці, палестинці та інші), які прагнуть до культурної та політичної автономії;
- релігійних фанатиків (ваххабізм, ісламський фундаменталізм тощо);
- представників визвольних рухів у державах «третього світу»;
- окремих індивідів, групи чи організації осіб.

Якщо раніше домінував підхід, за якого мотиви у терористів могли бути виключно політичними, то сьогодні можна стверджувати про наявність цілої низки таких мотивів. До мотивів вчинення актів тероризму відносять: 1) фундаменталістські або сектантські; 2) релігійні; 3) націоналістичні; 4) психопатичного характеру; 5) самоствердження; 6) молодіжної романтики та героїки; 7) ідейного абсолютизму; 8) соціального фанатизму; 9) уславлення себе; 10) помсти; 11) прагнення до самоствердження тощо.

Вважається, що розуміння сутності мотиваційного процесу можливе, якщо враховувати такі риси мотивації тероризму:

- у механізмі терору головна роль належить не безпосереднім мотивам вчинення конкретного терористичного акту. Тероризм здійснюється, як правило, під впливом вагомих політичних мотивів, які, до того ж, часто освячені національно-ритуальними, релігійними та іншими ідеалами;
- мотив формується, як правило, не на стадії підготовки до вчинення конкретного терористичного акту, а заздалегідь;
- тероризм базується не на епізодичних, а на усталених почуттях, виникнення та формування яких має охоплювати значні проміжки часу;
- мотивації тероризму притаманна не розбіжність особистих і суспільних інтересів, як злочинності взагалі, а «конфлікт» суспільних інтересів різного рівня, де верх одержують інтереси суспільного утворення, до якого належать терористи;
- світогляд як мотив тероризму відповідає особливому політизованому світорозумінню екстремістського руху, до якого належить терорист;
- у структурі мотивації тероризму важливе місце посідає ідеал як ключова складова світогляду.

З огляду на викладене пропонується класифікувати мотиви вчинення тероризму за трьома основними характеристиками, такими як:

- мотиви ідейно-політичної спрямованості;
- мотиви самоутвердження або утвердження себе у найближчому оточенні;
- мотиви корисливої спрямованості.

Також у юридичній літературі виділяють такі загальні способи мотивації терористичної діяльності, як:

- прагнення розв'язати політичні проблеми;

- прагнення вирішити проблеми, пов'язані із національним самовизначенням;
- прагнення вирішити релігійні проблеми;
- прагнення задовольнити власні психічні та інші потреби;
- прагнення виконати «замовлення» із ліквідації конкретної особи.

З огляду на викладене необхідно окреслити такі основні мотиви тероризму, як: 1) політичний; 2) релігійний; 3) націоналістичний; 4) помсти; 5) прагнення до самоствердження [12, с. 401–408].

Висновки. Вивчення особи злочинця надає можливість виявлення окремих закономірностей у поведінці підозрюваних осіб під час досудового слідства. Враховуючи те, що елементи криміналістичної характеристики мають кореляційні залежності, дослідження особи злочинця, що вчиняє злочини, віднесені до терористичної діяльності, дасть змогу отримати інформацію про спосіб вчинення злочину, сліди злочину тощо. Також можна отримати інформацію про спосіб приховування злочину, хоча для терористів важливо, щоб про їхню діяльність, про вчинені ними терористичні акти дізналося якомога більше людей, була звернута увага світової спільноти, тому, як правило, вони не приховують здійснення ними терактів, але приховують сліди злочину, які можуть вказувати на причетність до цього злочину конкретної особи. Отримана інформація у подальшому допоможе обрати певну тактику проведення слідчих (розшукових) дій.

Список використаних джерел:

1. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений : [учеб. пособ.] / А.Н. Колесниченко, В.Е. Коновалова. – Х.: Харьк. юрид. ин-т, 1985. – 92 с.
2. Чулахов В.Н. Криминалистическое исследование навыков и привычек человека / Чулахов В.Н. / под ред. проф. Е.Р. Россинской. – М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2004. – 176 с.
3. Вандышев В.В. Связь «жертва–преступник» и ее использование в раскрытии и расследовании умышленных тяжких телесных повреждений : [учеб. пособ.] / Вандышев В.В. – Л.: ЛВК МВД СССР, 1987. – 96 с.
4. Черный Г.А. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики терроризма / Г.А. Черный // Теория та практика судової експертизи і криміналістики. – 2011. – Вип. 11. – С. 67–74.
5. Анищенко К.Ф. Личностные характеристики преступников, совершающих акты терроризма / К.Ф. Анищенко // Теория и практика общественного развития. – Вып. 2. – 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2007/2/anischnenko.pdf.
6. Коновалова В. Тероризм: проблеми методики розслідування злочинів / В. Коновалова // Вісник Академії правових наук України. – Х.: Право, 2003. – № 2–3. – С. 721–732.
7. Быков В.М. Преступная группа : криминалистические проблемы / Быков В.М. – Т.: Ўзбекистон, 1991. – 143 с.
8. Еникеев М.И. Энциклопедия. Юридическая психология / Еникеев М.И. – М.: ПРИОР, 2001. – 352 с.
9. Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованій злочинності) : наук.-практ. посіб. / [за ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка]. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – 436 с.
10. Юридична психологія : [підруч.] / за заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсеєва. – К.: КНТ, 2007. – 360 с.
11. Варцаба В.М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В.М. Варцаба. – Х., 2003. – 20, [1] с.
12. Ліпкан В.А. Методологічні засади розроблення криміналістичної характеристики тероризму / В.А. Ліпкан / Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. – К.: НДІ «Проблеми людини», 2001. – Т. 22. – С. 401–408.

